

Zwierzęta w interpretacji symbolicznej *Formulae spiritalis intellegentiae* Eucherusza z Lyonu

Animals in the Symbolic Interpretation of the Eucherus of Lyon's *Formulae spiritalis intellegentiae*

Ks. Tomasz Skibiński¹

Abstract: The subject of this article is the analysis of the symbolic interpretation of animals as presented by Eucherus of Lyon in his work *Formulae spiritalis intellegentiae*. The article examines Eucherus's interests and knowledge in the field of symbolic interpretation of animals, the sources he used, and the content of his interpretation. The primary source of the research are *Formulae spiritalis intellegentiae*, which is compared primarily with another exegetical work, *Instructiones*. The research reveals that Eucherus possesses a fundamentally good knowledge of biblical animals, largely indebted to the sources he utilized. His interpretation addresses several fundamental themes: theological issues, where the author interprets animals as symbols of Christ, the Holy Spirit, or, in opposition, the devil (demons, idols). Anthropological interpretations are also frequent, wherein animals symbolize people judged positively or negatively for moral or doctrinal reasons. Animals can also symbolize Scripture and types of its interpretation. Eucherus's works are addressed to his sons, Salonius and Veranius, who later became bishops. The works were also intended for a wider audience, and it is evident that Eucherus assumed a certain level of proficiency and familiarity with the Holy Scripture and its interpretation among his readers, hence he did not see the need to provide overly detailed or fundamental explanations.

Keywords: Eucherus of Lyon; Bible; exegesis; animals; symbolism

¹ Ks. dr hab. Tomasz Skibiński SAC, profesor uczelni, Katedra Historii Starożytnej, Instytut Historii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; e-mail: t.skibinski@uksw.edu.pl; ORCID: 0000-0001-5509-0865.

Eucheriusz z Lyonu żył i działał w pierwszej połowie V wieku. Był jednym z ascetów związanych z ośrodkiem monastycznym na wyspach Lerynu w Prowansji² a następnie biskupem Lyonu³. Jest autorem kilku dzieł, z których dwa, zadedykowane synom Weraniuszowi i Saloniuszowi, mają charakter egzegetyczny. Są to *Zasady rozumienia duchowego (Formulae spiritalis intelligentiae)*⁴ i *Wyjaśnienia (Instructionum libri duo)*⁵.

² Podstawowe informacje na temat Lerynu wraz z literaturą, por. S. Pricoco, *Lérins (Lerino)*, NDPAC II 2793-2794; T. Skibiński, *Leryn*, w: *Nowy Słownik Wczesnochrześcijańskiego Piśmiennictwa*, red. M. Starowieyski – J.M. Szymusiak, Poznań 2022, s. 653-655. Na temat specyfiki monastycyzmu leryńskiego por. J. Pochwat, *Specyfika głównych ośrodków życia monastycznego w Galii w IV i V wieku*, PS 21/3 (2017) s. 107-128; T. Skibiński, *Wprowadzenie*, w: Eucheriusz z Lyonu, *Dzieła egzegetyczne. Zasady rozumienia duchowego. Wyjaśnienia*, red. T. Skibiński, PSP 84, Warszawa 2023, s. 7-8.

³ Na temat Eucheriusza, por. S. Pricoco, *Eucherio di Lione*, NDPAC I 1819-1822; T. Skibiński, *Eucheriusz z Lyonu*, NSWP, s. 316-318; Skibiński, *Wprowadzenie*, s. 9-10. Eucheriusz nie należy do autorów szeroko obecnych w polskiej literaturze naukowej jednak, obok innych wskazanych w tym artykule, można zwrócić uwagę na następujące publikacje bezpośrednio dotyczące biskupa Lyonu lub wskazujące na znaczenie jego dorobku: J. Pałucki, *Świeccy adresaci listów Paulina z Noli*, VoxP 42-43 (2002) s. 253-260; A. Żurek, „Nawróceni chrześcijanie” – duchowość galijskich arystokratów IV-V wieku, VoxP 55 (2010) s. 809-820; D. Zalewski, *Idea contemptus mundi u Eucheriusza z Lyonu*, VoxP 57 (2012) s. 793-805; K. Bardski, *Chrześcijańska lektura Starego Testamentu w kluczu symboliki literackiej*, RT 4 (2015) s. 447-457; M.M. Józwiak, *luminatrix – stella maris – domina? (św. Hieronim). Patrystyczna interpretacja imienia Maria – wybrane hipotezy*, VoxP 80 (2021) s. 161-176.

⁴ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intelligentiae*, w: Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques. Clés pour l'intelligence spirituelle. Instructions*, ed. M. Dulaey, SCh 618, Paris 2021, s. 92-259; tł. T. Skibiński: *Zasady rozumienia duchowego*, w: Eucheriusz z Lyonu, *Dzieła egzegetyczne. Zasady rozumienia duchowego*, red. T. Skibiński, PSP 84, Warszawa 2023, s. 39-106.

⁵ Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo*, w: Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques. Clés pour l'intelligence spirituelle. Instructions*, ed. M. Dulaey, SCh 618, Paris 2021, s. 260-561; tł. T. Skibiński, *Wyjaśnienia*, w: Eucheriusz z Lyonu, *Dzieła egzegetyczne. Zasady rozumienia duchowego*, red. T. Skibiński, PSP 84, Warszawa 2023, s. 107-230. Eucheriusz jest ponadto autorem dwóch dzieł ascetycznych (*De laude eremi* oraz *De contemptu mundi*), opisu śmierci męczenników legionu tebańskiego (*Passio Acaunensium Martyrum*) oraz dwóch homilii przekazanych w twórczości kaznodziejskiej św. Augustyna i przywróconych Eucheriuszowi w świetle ostatnich badań (por. C. Weidmann, *Zwei Weihnachtspredigten des Eucherius von Lyon*, w: *Edition und Erforschung lateinischer patristischer Texte. 150 Jahre CSEL. Festschrift für Kurt Smolak zum 70. Geburtstag*, ed. V. Zimmerl-Panagl – L.J. Dorfbauer – C. Weidmann, Berlin 2014, s. 111-138). Por. Skibiński, *Wprowadzenie*, s. 9-10.

W *Formulae* autor prezentuje w dziesięciu rozdziałach znaczenie duchowe terminów występujących w Piśmie Świętym, a wśród nich zwierząt (to przede wszystkim rozdział IV „O istotach żyjących”). Są poprzedzone wstępem, który, obok dedykacji Weraniuszowi i prezentacji dzieła, zawiera bardzo interesującą część metodologiczną przedstawiającą wizję Pisma i zasady jego interpretacji⁶. W prezentacji zasad swej egzegezy zawartej we wstępie do *Formulae* Euchariusz deklaruje potrzebę rygorystycznego sięgania do interpretacji duchowej. Ten sposób jest obecny w całym dziele egzegetycznym biskupa, ale staje się widoczny przede wszystkim właśnie w *Formulae*.

Instructiones z kolei to dzieło w dwóch księgach. W pierwszej, należącej do gatunku literackiego *Quaestiones et responsiones*, Euchariusz wyjaśnia najtrudniejsze zagadnienia Pisma Świętego w odpowiedzi na pytania Saloniusza⁷. Księga druga *Instructiones*, przygotowana już z inicjatywy samego Euchariusza jako uzupełnienie pierwszej, to rodzaj leksykonu biblijnego. W piętnastu rozdziałach autor wyjaśnia znaczenie terminów występujących w Piśmie lub w życiu Kościoła, z których niektóre – trzeba przyznać nieliczne – dotyczą także zwierząt.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zainteresowań i wiedzy Euchariusza na temat zwierząt występujących w Piśmie Świętym oraz ich

⁶ To wprowadzenie metodologiczne zwraca uwagę badaczy i było wielokrotnie analizowane pod różnymi aspektami oraz doczekało się licznych opracowań. Zob. C. Curti, „*Spiritualis intelligentia*”. *Nota sulla dottrina esegetica di Eucherio di Lione*, w: *Kerygma und Logos. Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Beziehungen zwischen Antike und Christentum: Festschrift für Carl Andresen*, red. A.M. Ritter, Göttingen 1979, s. 108-122; T. Skibiński, *L'interpretazione della Scrittura in Eucherio di Lione*, Roma 1995, s. 48-77; T. Skibiński, *Zasady interpretacji Pisma św. w świetle Praefatio do „Formulae spiritualis intelligentiae” Euchariusza z Lyonu*, w: *Bóg Ojciec i przełom wieków w myśli patrystycznej*, red. I. Salamowicz-Górska – J. Naumowicz – S. Strękowski, Warszawa 2001, s. 236-255; M. Dulaey, *Eucher exégète: l'interprétation de la Bible en Gaule du Sud dans la première moitié du Ve siècle*, w: *Mauritius und die thebäische Legion, Saint Maurice et la légion thébaine, Actes du colloque de Fribourg, SaintMaurice et Martigny, 478 Les déserts de L'Occident 1720 septembre 2003*, red. O. Wermelinger – P. Bruggisser – B. Näf – J.-M. Roessli, Paradosis. Beiträge zur Geschichte der alchristlichen Literatur und Theologie 49, Fribourg 2005, s. 67-93; C. Mandolfo, *Sulla Praefatio programmatica delle Formulae spiritualis intelligentiae e sulla terminologia esegetica di Eucherio di Lione*, „Sileno” 38 (2012) s. 151-180; C. Mandolfo, *The Exegetical Doctrine of Eucherius Lugdunensis: Theory and Praxis*, „Sileno” 41 (2015) s. 231-262. Dalsza literatura w: Skibiński, *Wprowadzenie*, s. 14.

⁷ To 203 pytania i odpowiedzi, ze zdecydowaną przewagą liczebną zagadnień starotestamentalnych (ok. 2/3 całości).

interpretacji. W artykule będzie podjęta próba odpowiedzi na pytanie o charakterystykę wyboru zwierząt, jakiego dokonał. Drugim podjętym zagadnieniem będzie identyfikacja omawianych zwierząt, która – jak wskazuje literatura – nie jest łatwa ani jednoznaczna. Eucheriusz nie jest autorem oryginalnym, więc zostanie postawione pytanie o źródła, a także o znaczenie jego interpretacji w epoce. I wreszcie trzecim podjętym zagadnieniem będzie analiza interpretacji wymienionych zwierząt. Zostanie podjęta próba systematyzacji przedstawionych wyjaśnień pod względem merytorycznym.

Zasadniczym źródłem opracowania są interpretacje przedstawione w *Formulae*, uzupełnione w niektórych punktach informacjami przekazanymi w *Instructiones*. W dwóch dziełach egzegetycznych Eucheriusz podejmuje bowiem niekiedy te same terminy, jednak w *Instructiones* jest zainteresowany ich znaczeniem i identyfikacją zwierząt, w *Formulae* natomiast – symboliką⁸.

1. Zainteresowania i wiedza Eucheriusza

Wspomniany podział treści *Formulae* nie zawsze jest jednoznaczny i niekiedy staje się zrozumiały dopiero dzięki lekturze⁹. Niektóre terminy są też umiejscowione w zależności od skojarzeń i nie powinniśmy doszukiwać się w nich współczesnej systematyki. Jest to przypadek terminu „ryby” (*Formulae* III 63), który jest umiejscowiony w rozdziale III („O rzeczach ziemskich”), razem z innymi terminami związanymi z wodą i zbiornikami wodnymi (por. *Formulae* III 57-65), a nie w rozdziale IV („O istotach żyjących”), gdzie jest wyjaśnione znaczenie terminów, takich jak „ptaki” (*Formulae* IV 1) i „zwierzę” (*Formulae* IV 42).

Rozdział omawiający zwierzęta (IV: „O istotach żyjących”)¹⁰ liczy 70 haseł. Tylko część z nich jednak to określenia gatunków

⁸ Taką interpretację Eucheriusz zapowiada w *Praefatio* poprzedzającej *Formulae*: „per singulorum nominum figuras quibus ista in illo divinae lectionis inserta textu accipi solent” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae, Praefatio* 76-78, Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques*, s. 100).

⁹ Por. G.M. Pintus, *Il bestiario del diavolo; l'esegesi biblica nelle „Formulae spiritalis intellegentiae” di Eucherio di Lione*, „Sandalion” 12-13 (1989-1990) s. 103; tak jest w przypadku rozdz. V („O różnych nazwach”), VII („O rzeczach powszechnych i będących w codziennym użyciu”), VIII („O znaczeniu czasowników i rzeczowników”).

¹⁰ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV, Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques*, s. 144-169.

zwierząt. Inne to działy systematyki organizmów lub powszechnie używane określenia szerszej grupy zwierząt: ptaki (*Formulae* IV 1), pisklęta (*Formulae* IV 6), bestie (*Formulae* IV 25), zwierzę (*Formulae* IV 42), juczne zwierzę (*Formulae* IV 43), trzoda (*Formulae* IV 56), robak (*Formulae* IV 65); części ciała zwierząt: skrzydła (*Formulae* IV 3), pióra (*Formulae* IV 4) oraz wspomniany termin „ryby” (*Formulae* III 63); określenia dotyczące tego samego gatunku zwierząt, ale rozróżniające ich płeć lub wiek: kogut i kwoka (*Formulae* IV 18-19), osioł i oślica (*Formulae* IV 46-47), byki, krowy i cielec (*Formulae* IV 49 i 51-52), barany, owce i baranki (*Formulae* IV 54-55 i 59), kozły, kozy i kozłeta (*Formulae* IV 57-58 i 60); terminy związane z życiem zwierząt: latanie (*Formulae* IV 2), gniazdo (*Formulae* IV 5), pajęczyna (*Formulae* IV 66).

Jak można zauważyć, chodzi tutaj o terminy występujące w Piśmie Świętym i to jest podstawowe kryterium ich wyboru. Katalog Eucheriusza to jednak tylko wybór, a zwierząt wspominanych w Piśmie Świętym jest oczywiście dużo więcej¹¹. Nie wszystkie zwierzęta biblijne doczekały się jednak tak szerokiego zainteresowania jak te, które Eucheriusz umieszcza w swoim dziele, dążąc nie tyle do sporządzenia kompletnej listy, ile kierując się przede wszystkim zasadą użyteczności dla czytelnika¹².

Uwzględniając język biblijny i wskazane wcześniej rozróżnienia, M. Dulaey w wydaniu dzieł egzegetycznych Eucheriusza klasyfikuje zwierzęta wymienione w rozdziale IV *Formulae* („O istotach żyjących”) jako 60 zwierząt rzeczywistych i dwa mityczne: jednorożec (*Formulae* IV 35) i smok (*Formulae* IV 68)¹³. Te dwa ostatnie wpisy mogą istotnie budzić wątpliwości, choć nie do końca wiadomo, jakie zwierzęta kryły się pod tymi określeniami w twórczości Eucheriusza.

¹¹ P.C. Bosak (*Leksykon wszystkich zwierząt biblijnych. Słownik – konkordancja*, Kraków 2018) wylicza i omawia 132 zwierzęta biblijne. Choć trzeba wziąć pod uwagę trudności identyfikacji zwierząt wymienianych przez autorów biblijnych, o czym autor wspomina we wstępie (por. Bosak, *Leksykon wszystkich zwierząt biblijnych*, s. 6-7), to już sama rozbieżność liczby wskazuje, że Eucheriusz dokonał wyboru, podając znaczenie zaledwie 50% zwierząt biblijnych.

¹² Maria Pia Ciccarese w zbiorze zwierząt symbolicznych wczesnego chrześcijaństwa omawia 43 zwierzęta o najważniejszym znaczeniu dla chrześcijan. Por. *Animali simbolici. Alle origini del bestiario cristiano*, t. 1-2, red. M.P. Ciccarese, BPatr 39, 44, Bologna 2002-2007.

¹³ Por. komentarz M. Dulaey w: Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques. Clés pour l'intelligence spirituelle. Instructions*, ed. M. Dulaey, SCh 618, Paris 2021, s. 144.

Pierwszy dotyczy zwierzęcia określanego jako *monoceron* (*unicornis*), czyli jednorożec¹⁴. Eucheriusz omawia to zwierzę dwukrotnie. Oprócz wyjaśnienia jego znaczenia symbolicznego w *Formulae* zajmuje się nim także w II księdze *Instructiones*, gdzie umieszcza je pośród siedmiu terminów wskazujących na zwierzęta, które jego zdaniem wymagają wyjaśnienia¹⁵. W obu wypadkach wymienia też to zwierzę w bezpośrednim sąsiedztwie nosorożca. Można więc przynajmniej postawić pytanie, czy w *monoceron* (*unicornis*) Eucheriusz nie widzi nosorożca indyjskiego, z jednym rogiem na nosie, w odróżnieniu od nosorożca afrykańskiego (z dwoma rogami), gdy jednocześnie wiadomo, że te zwierzęta były w Rzymie znane przynajmniej od połowy I wieku przed Chrystusem¹⁶.

Drugim wątpliwym hasłem jest *draco*, czyli smok. W *Formulae* jest on wymieniany razem z wężem, skorpionem i żmiją (*Formulae* IV 67-70). Choć termin budzi skojarzenia bezsprzecznie mityczne, należy też brać pod uwagę, że w starożytności, w łacinie klasycznej, termin *draco* (kalka greckiego terminu δράκων) razem z *serpens* i *anguis* wskazywał na węża, choć podkreślał jego wielkość¹⁷. Zatem zarówno jednorożec, jak i smok

¹⁴ Jednorożec był szeroko obecny w literaturze wczesnochrześcijańskiej i średniowiecznej. Podstawowe linie interpretacji patrystycznej w: Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques*, s. 157-158. Por. także: *Unicorno/rinoceronte*, w: *Animali simbolici. Alle origini del bestiario cristiano*, t. 2, ed. M.P. Ciccarese, Bologna 2007, s. 329-352.

¹⁵ W tym miejscu wyjaśnia: „*Monoceros*: jest tak nazywany jednorożec (łac. *unicornis*) z Psalmu”; Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 12, 2, tł. Skibiński, PSP 84, s. 223.

¹⁶ W 55 roku przed Chrystusem Pompejusz z okazji inauguracji swojego teatru wystawiał przez pięć kolejnych dni po dwa spektakle *venationes*, podczas których – jak informuje Pliniusz Starszy – Rzymianom został pokazany między innymi nosorożec z jednym rogiem na nosie i, jak dodaje, odtąd zwierzę to było widywane często (Caius Plinius Secundus, *Naturalis historiae libri VIII* 29 (71), tł. I. Mikołajczyk, Toruń 2019, s. 168-169). Wykorzystanie tych i innych zwierząt w spektaklach rzymskich omawia: C. Lo Giudice, *L'impiego degli animali negli spettacoli romani: venatio e damnatio ad bestias*, „*Italiae. Littérature – civilisation – société*” 12 (2008) s. 361-395. Na temat wiedzy Rzymian dotyczącej nosorożca (*rhinoceros*) i jednorożca (*monoceros*), por. K. Morta, *Świat egzotycznych zwierząt u Solinusa*, Wrocław 2004, s. 49-51 i 156-159. Warto zauważyć, że oba terminy służyły też do oddania hebrajskiego *re'em*, co powodowało ich pomieszanie i wreszcie utożsamienie jedno z drugim. Por. K. Morta, *Biblijny re'em*, „*Kaliskie Studia Teologiczne*” 1 (2002) s. 145-151; K. Morta, *Z badań nad źródłami opisów zwierząt u Solinusa*, „*Classica Wratislaviensia*” 27 (2007) s. 86.

¹⁷ Na temat znaczenia słowa *draco*, por. D. Ogden, *Drakōn. Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds*, Oxford 2013, s. 2-4; R. Merkelbach, *Drache*, RACH 4 (1959) s. 226-227.

należą do zwierząt mitycznych. Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania oraz okazywaną gdzie indziej dociekliwość Eucheriusza i jego zasadniczo dobrą wiedzę, nie można wykluczyć, że brał je pod uwagę jako zwierzęta wymienione w Piśmie Świętym, ale nadawał im znaczenie zwierząt rzeczywistych.

W grupie zwierząt w *Formulae* (IV: „O istotach żyjących”) nie ma formalnego podziału treści, ale można zauważyć pewien porządek, z jakim Eucheriusz prezentuje materiał. Jest on związany z trybem życia zwierząt. Najpierw (24 hasła) Eucheriusz omawia ptaki (w tym sam termin „ptaki”), nietoperze oraz 4 owady latające. Są to więc w istocie „Ptaki i istoty skrzydlate”, zgodnie z tytułem, jaki nadał jednemu z rozdziałów w II księdze *Instructiones*¹⁸. Druga, największa, grupa (38 haseł) obejmuje ssaki oraz trzy hasła ogólne, takie jak *bestie* (dzikie zwierzęta), *zwierzę*, *juczne zwierzę*. Siedem ostatnich haseł to zwierzęta pełzające¹⁹. Obejmuje płazy, gady i 2 owady (mrówka oraz ogólne określenie „robak”)²⁰. Nie ma potrzeby ani sensu doszukiwać się w tym podziale naukowej, współczesnej taksonomii zwierząt. To bardziej podział funkcjonalny albo taksonomia ludowa²¹.

¹⁸ W tym rozdziale *Instructiones* Eucheriusz omawia 7 zwierząt, których identyfikacja budziła wątpliwości. Por. Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 11, tł. Skibiński, PSP 84, s. 222.

¹⁹ Określenie ponownie zaczerpnięte z II księgi *Instructiones* (por. Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 12, tł. Skibiński, PSP 84, s. 223).

²⁰ Nie jest to więc lista, nieuporządkowana alfabetycznie ani logicznie, jak sugerowała M.P. Ciccarese (*Bibbia, bestie e Bestiari: l'interpretazione cristiana degli animali dalle origini al Medioevo*, w: *Animali tra mito e simbolo*, red. A.M.G. Capomacchia, Roma 2009, s. 110).

²¹ To dwa określenia użyte w odniesieniu do *Etymologii* Izydora z Sewilli, który ze swojej strony był m.in. dziedzicem spuścizny Eucheriusza. Ta zależność jest uwidoczniona w aparacie krytycznym do wydania dzieł egzegetycznych Eucheriusza w SCh 618. Por. także: J. Elfassi (rec.), *Isidore de Séville, Étymologies. Livre VII. Dieu, les anges, les saints. Texte établi par Jean-Yves Guillaumin, traduit et commenté par Jean-Yves Guillaumin et Pierre Monat, Paris, Les Belles Lettres, 2012 (Auteurs Latins du Moyen Âge), 262 pages*, „Archivum Latinitatis Medii Aevi” 72 (2014) s. 410-415; J. Elfassi, *Isidore de Séville connaissait-il les Formulae d'Eucher de Lyon?*, w: *Felici curiositate. Studies in Latin Literature and Textual Criticism from Antiquity to the Twentieth Century. In Honour of Rita Beyers*, red. G. Guldentops – Ch. Laes – G. Partoens, Turnhout 2017, s. 377-382. Pierwsze z określeń (podział funkcjonalny, por. Ciccarese, *Bibbia, bestie e Bestiari*, s. 111), drugie (taksonomia ludowa) w: M. Erica Couto-Ferreira (rec.) *Animali tra mito e simbolo*, ed. Anna Maria Gloria Capomacchia, Roma, Carocci, 2009, pp. 126, „Rivista degli studi orientali.

Jak zostało już wspomniane, uzupełnieniem informacji zawartych w *Formulae* są dwa rozdziały drugiej księgi *Instructiones*: 11: „Ptaki lub istoty skrzydlate” oraz 12: „Bestie i zwierzęta pełzające”. Zawierają one po 7 haseł i mają na celu identyfikację zwierząt, które budziły wątpliwości²². Ukazują one także troskę Eucheriusza o dostarczenie możliwych informacji na ich temat, ale autor nie zawsze daje jednoznaczne rozstrzygnięcie wątpliwości²³. Widać jednak w nich dociekliwość i troskę o możliwe jak najtrafniejszą identyfikację zwierząt²⁴.

2. Forma i źródła interpretacji

Pod względem formy i techniki interpretacji *Formulae* to dzieło bardzo jednorodne i przekazujące definicje według powtarzającego się schematu: termin, znaczenie symboliczne, cytat biblijny ze wskazaniem księgi biblijnej albo wersji Pisma świętego, gdzie się znajduje. Każdy termin otrzymuje jedno, dwa albo niekiedy więcej znaczeń przyjętych w egzegezie patrystycznej. Znaczenie symboliczne może być pozytywne, negatywne albo są podane oba, zilustrowane odpowiednimi cytatami biblijnymi. Także liczba przytoczonych tekstów biblijnych jest różna i niekiedy jeden tekst biblijny służy jako punkt wyjścia do różnych

Nuova Serie” 83/4 (2010) s. 456. M. Erica Couto-Ferreira w swojej recenzji błędnie nazywa autora *Etymologii* św. Augustynem.

²² Por. Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 11-12. Zgodnie z założeniem II księgi *Instructiones* wyjaśnia znaczenie terminów „które wymagają wyjaśnienia, ponieważ występują często w świętych księgach, albo są szeroko używane w Kościele” (Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 12, tł. Skibiński, PSP 84, s. 109).

²³ W wyjaśnieniu terminu *pelecanus* mówi o dwóch rodzajach tych ptaków (Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 11, 1), *nycticotrax* otrzymuje dwie interpretacje wprowadzone przez „wielu twierdzi” oraz „niektórzy uważają” (Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 11, 2); *coenomyia* także otrzymuje dwie interpretacje, choć autor zdecydowanie odrzuca pierwszą z nich (Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 11, 6).

²⁴ Por. wyjaśnienie różnicy między *erinacei* oraz *ericii*, zwierząt często mylonych przez starożytnych (Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 12, 3-4) oraz komentarz M. Dulaey w wydaniu dzieła: Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques*, s. 544.

znaczeń definiowanego terminu²⁵. W rzadkich przypadkach Eucheriusz rozwija albo uzasadnia interpretację²⁶.

Podane definicje w ogromnej większości podają znaczenie, które jest jednoznacznie pozytywne lub negatywne (to blisko 50 definicji), kilkanaście otrzymuje oba znaczenia, a w kilku przypadkach przynajmniej jedno znaczenia nie jest jednoznaczne w bezpośredniej ocenie moralnej, która staje się jaśniejsza dopiero w świetle wykorzystanego źródła, albo też jest otwarta na obie oceny – pozytywną i negatywną²⁷.

Egzegeza Eucheriusza nie jest oryginalna i autor otwarcie to deklaruje, gdy przystępując do omówienia znaczenia symbolicznego

²⁵ Przykładowe hasła: „Kuropatwa: diabeł; u Proroka: «Zawołała kuropatwa, zgromadziła pisklęta nie swoje»” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 11); „Pelikan: Chrystus Pan w męce albo święty mąż oddany życiu w samotności; w Psalmie: «Stałem się podobny do pelikana w samotności»” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 9); „Orły: święci; w Ewangelii: «Gdzie będzie ciało, tam zgromadzą się orły»; i w negatywnym znaczeniu: «Niech go pożrą pisklęta orłów»” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 7); „Kogut: według mnie to Pan albo święty; u Salomona: «I zadowolony kogut przechadzający się pośród kur»; i u Hioba: «Kto rozum dał kogutowi?» I w innym znaczeniu: «I usunę cię, jak usuwa się koguta z kurnika»” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 18); „Słoń: wielki grzesznik; w Księdze Królewskiej: «I przyprowadzili do Salomona małpy i słonie»” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 28).

²⁶ Por. „Gniazdo: Kościół lub wzniosły odpoczynek świętych; w Psalmie: «A synogarlica gniazdo, gdzie złoży swe pisklęta»; i inaczej gniazdo – dobre sumienie, w którym zalążki dobrych myśli są pielęgnowane i jak pisklęta lęgną się z nich uczynki, tak że potem mogą one być nazywane synami; w Psalmie: «Synowie twoi jak oliwne gałązki, dookoła twego stołu»” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 8); „Struś: heretyk albo filozof, ponieważ choć ma coś, co można określić jako pióra mądrości, nie wznosi się do lotu; u Izajasza: «I będzie legowiskiem smoków i pastwiskiem dla strusi»” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 8).

²⁷ Tak jest np. definicji: „Szarańcza: ludy; w Ewangelii: «Jego pokarmem była szarańcza»” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 22). Eucheriusz inspirował się tu najprawdopodobniej myślą Ambrożego, który szerzej wyjaśniał, że szarańcza stanowiła pokarm Jana Chrzciciela, który jako prorok miał za zadanie gromadzenie ludu pogańskiego symbolizowanego właśnie przez szarańczę (Ambrosius Mediolanensis, *Expositio Evangelii secundum Lucam* 2, 71). Zależność wskazana przez M. Dulaey, w: Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques*, s. 152-153. Nie jest jednoznaczna w ocenie moralnej także interpretacja: „Osioł: ciało ludzkie lub lud pogański; w Ewangelii: I przyprowadzili do Jezusa osłicę z osłatką i posadzili Go” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 46). Por. także: Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 17; IV 49; IV 56.

poszczególnych terminów, zapowiada „przedstawić zasady rozumienia duchowego [...], wskazując kolejno dla każdego terminu znaczenie symboliczne, jakie zwykle on otrzymuje, gdy spotykamy go w tekstach świętych”²⁸. Także we wstępie do *Instructiones* deklaruje przygotowanie odpowiedzi na wątpliwości Saloniusza, „przytaczając nie swoje własne zdanie, lecz opinie sławnych nauczycieli i opierając się nie na swej ograniczoności, lecz na powadze innych”²⁹, a przeprowadzone badania dowodzą, że ta zapowiedź nie była tylko zabiegiem retorycznym, lecz prezentacją metodologii przyjętej zarówno w *Instructiones*, jak i w *Formulae*.

Podstawowymi źródłami Euchariusza jest twórczość Hieronima, Augustyna, Ambrożego, Hilarego z Poitiers, Orygenesza (w tłumaczeniu Rufina i Hieronima). Znał on także i wykorzystywał interpretacje obecne w twórczości Tertuliana, Cypriana, Wiktoryna z Petawium, Tykoniusza, Fortunacjana z Akwilei, Chromacjusza z Akwilei, Maksyma z Turynu, Filipa Prezbitera, Paulina z Noli³⁰ i Ambrozjastra oraz innych autorów. Euchariusz nie podaje nigdy imion autorów, na których twórczości się opiera. Bardzo rzadko, bo zaledwie 5 razy, informuje w *Formulae* jedynie, że daną opinię przedstawiają „niektórzy”, „liczni”, czy „pewien nauczyciel”, najczęściej jednak pomija całkowicie fakt zapożyczenia³¹.

Twórczość Euchariusza stanowi jednak swoiste *novum* w literaturze chrześcijańskiej. Jak zauważyła M.P. Ciccarese, jest to pierwsza próba systematyzacji dotychczasowego dorobku, charakterystycznej dla średniowiecza, które badaczka określa jako epokę, „żyjącą z dochodów

²⁸ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae, Praefatio*, tł. Skibiński, PSP 84, s. 43.

²⁹ Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo, Praefatio*, tł. Skibiński, PSP 84, s. 109.

³⁰ Na temat interpretacji biblijnych ptaków u Paulina z Noli zob. M. Wysocki, *The Symbolism of Biblical Birds in the Letters of Paulinus of Nola*, w: *The Bible in the Patristic Period*, red. M. Szram – M. Wysocki, StPatr 103, Leuven – Paris – Bristol 2021, s. 165-173.

³¹ Źródła są zidentyfikowane w wydaniu przygotowanym przez M. Dulaey (Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques. Clés pour l'intelligence spirituelle. Instruction*, SCh 618) i w tłumaczeniu polskim sporządzonym przez T. Skibińskiego (Eucheriusz z Lyonu, *Dzieła egzegetyczne*, PSP 84). Por. także studium M. Dulaey, która na podstawie twórczości Euchariusza podejmuje próbę zrekonstruowania zawartości biblioteki leryńskiej (*La bibliothèque de Lérins dans les premières décennies du IVe s. d'après l'oeuvre d'Eucher de Lyon*, „Augustinianum” 46 [2006] s. 187-230). Publikacje omawiające zagadnienie źródeł dzieł egzegetycznych Euchariusza, por. Euchariusz z Lyonu, *Dzieła egzegetyczne*, s. 16-17.

pasywnych”, z troską skupioną przede wszystkim na zachowaniu, organizowaniu i przekazaniu dorobku otrzymanego od poprzedników³². W tym sensie Eucheriusz jest nowatorem, a kompilacje i katalogi, jak *Formulae* i *Instructiones*, czeka w średniowieczu wielka popularność.

3. Znaczenie symboliczne

Tym, co dominuje w spojrzeniu Eucheriusza na świat zwierząt, jest przede wszystkim jego symbolika³³. Znaczenie symboliczne zwierząt jest zróżnicowane i sam autor nie grupuje podanych symboli ani ich nie klasyfikuje. Podjęta dalej próba systematyzacji może jednak ukazać pewne tendencje egzegezy Eucheriusza i pola nauki, na które jest wyczulony³⁴.

Kluczowym aspektem egzegezy chrześcijańskiej jest jej chrystocentryzm i interpretacja chrystologiczna dotyczy także zwierząt obecnych w Piśmie Świętym³⁵. W IV księdze *Formulae* znaczenie chrystologiczne otrzymuje 12 zwierząt: pelikan (*Formulae* IV 9), sowa (*Formulae* IV 16), wróbel (*Formulae* IV 17), kogut (*Formulae* IV 18), skarabeusz (*Formulae* IV 21), lew (*Formulae* IV 26), jeleń (*Formulae* IV 30), jelonek (*Formulae* IV 37), gazela (*Formulae* IV 38), cielec (*Formulae* IV 52), baranki (*Formulae* IV 59), robak (*Formulae* IV 65). Tylko skarabeusz otrzymuje wyłącznie tę interpreta-

³² Wł. „vive di rendita”. Por. Ciccarese, *Bibbia, bestie e bestiari*, s. 109-110.

³³ Takie są założenia egzegetyczne Eucheriusza sformułowane w *Praefatio* do *Formulae*: „Ponieważ bowiem litera zabija, duch zaś ożywia, konieczne jest wniknięcie w głębinę tych duchowych słów z pomocą ożywiającego Ducha” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae. Praefatio*, tł. Skibiński, PSP 84, s. 41). Dlatego chce wskazać „kolejno dla każdego terminu znaczenie symboliczne, jakie zwykle on otrzymuje, gdy spotykamy go w tekstach świętych” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae. Praefatio*, tł. Skibiński, PSP 84, s. 43).

³⁴ Ze względu na ilość interpretacji zwierząt podanych przez Eucheriusza ta część artykułu ma na celu wskazanie tych głównych tendencji i odniesień bibliograficznych dotyczących zasadniczo poszczególnych grup interpretacji. Pogłębiona analiza poszczególnych interpretacji z omówieniem jej historii i teologicznego tła wymagałaby opracowania monograficznego i przekroczyłaby w sposób znaczny objętość przewidzianą dla artykułu.

³⁵ Ogólna prezentacja zagadnienia interpretacji chrystologicznej zwierząt w okresie patrystycznym w: M.P. Ciccarese, „*Formam Christi genere*”. *Osservazioni sul simbolismo cristologico degli animali*, ASE 8/2 (1991) s. 565-587.

cję chrystologiczną. Wszystkie pozostałe mogą zdaniem Euchariusza wskazywać także konkretne grupy ludzi, zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym³⁶.

Pokrewne im są dwa hasła interpretujące gołębicę (*Formulae* IV 12) i synogarlicę (*Formulae* IV 13) jako Ducha Świętego, przy czym pierwsza otrzymuje także interpretację dodatkową zilustrowaną tylko tekstem biblijnym: „Także w innym znaczeniu o Efraimie: *Gołębica bez rozumu, pozbawiona serca* (Oz 7,11)”, a druga widzi w synogarlicy także świętego męża albo rozumienie duchowe.

Na przeciwległym krańcu mieszczą się interpretacje widzące w zwierzętach symbol diabła/demonia. W *Formulae* to 15 haseł³⁷: kruk (*Formulae* IV 10), kuropatwa (*Formulae* IV 11), mucha (*Formulae* IV 24), lampart (*Formulae* IV 27), niedźwiedź (*Formulae* IV 29), wilk (*Formulae* IV 31), dzik (*Formulae* IV 32), lis (*Formulae* IV 41), pies (*Formulae* IV 62), żaba (*Formulae* IV 63), wąż (*Formulae* IV 67) skorpion (*Formulae* IV 69), żmija (*Formulae* IV 70) oraz jedno określenie ogólne bestie (*bestiae*) (*Formulae* IV 25) o znaczeniu negatywnym w opozycji do *animal*. W tej grupie kuropatwa, mucha i dzik otrzymują tylko to jedno znaczenie. Pozostałe mają dodatkowe konotacje negatywne wskazujące różne grupy ludzi ocenianych ze względów moralnych lub doktrynalnych (to znaczenie będzie wskazane w trakcie dalszej analizy). Trzy hasła z tej grupy otrzymują ponadto interpretację pozytywną. Są to kruk³⁸, wilk³⁹ oraz wąż⁴⁰.

Bliskie są im także interpretacje haseł „nietoperze” (*Formulae* IV 20) oraz „krety” (*Formulae* IV 61). Ze względu na swój tryb życia są one kojarzone z ciemnością i oba te gatunki symbolizują odpowiednio „potwory,

³⁶ Pozytywne znaczenie otrzymują pelikan, baranki, sowa, wróbel, kogut, jeleń, jelonki, gazela, cielec, baranki. Te zwierzęta wskazują konkretne grupy ludzi albo cnoty, a ich znaczenie zostanie podane przy omawianiu tych grup. Ocenę negatywną otrzymują kogut, lew, cielec i robak.

³⁷ Tę grupę omówiła: Pintus, *Il bestiario del diavolo*, s. 99-113.

³⁸ „Także w pozytywnym znaczeniu w Pieśni nad Pieśniami o oblubieńcu: «Sploty jego włosów jak jodły, czarne jak kruki»” (Pnp 5,11) (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 10).

³⁹ To Apostoła, w oparciu „Beniamin – drapieżny wilk” (Rdz 49,2). Zob. Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 31.

⁴⁰ Bez podania konkretnego znaczenia, a jedynie zaopatrzone stwierdzeniem: „Także w innym znaczeniu w Ewangelii: «Jak Mojżesz wywyższył węża na pustyni»” (J 3,14), co, jak się wydaje, ma znaczenie ratunku, a więc pozytywne (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 67).

które są bożkami kochającymi ciemności” (nietoperze), oraz „bożki” (krety). Te ostatnie dodatkowo mogą być także interpretowane jako „heretycy, którzy nie widzą prawdy”.

Największa grupa zwierząt w *Formulae* otrzymuje interpretację w kluczu antropologicznym a zwierzęta symbolizują ludzi ocenianych pozytywnie lub negatywnie ze względów moralnych lub doktrynalnych. Także przez ten rodzaj interpretacji Eucheriusz włącza się w nurt egzegezy wczesnochrześcijańskiej⁴¹.

Niektóre zwierzęta u Eucheriusza wskazują na świętych i autor nie widzi potrzeby podawania dodatkowych wyjaśnień i określeń: pisklęta (*Formulae* IV 6), orły (*Formulae* IV 7), wróbel (*Formulae* IV 17), kogut (*Formulae* IV 18), jelonek (*Formulae* IV 37), gazela (*Formulae* IV 38), koń (*Formulae* IV 44), cielec (*Formulae* IV 51), baranki (*Formulae* IV 59). Wszystkie wymienione zwierzęta otrzymują także inne interpretacje: chrystologiczną albo antropologiczną, zarówno pozytywną, jak i negatywną. Niekiedy ta symbolika jest uzasadniona przez autora. Tak jest w wypadku ptaków, które symbolizują świętych, „Ponieważ sercem wlatują ku wzniosłym rzeczom” (*Formulae* IV 1), oraz jastrzębia, który wskazuje na świętego. Jak pisze Eucheriusz, „sądzę, że dlatego, iż zdobywa królestwo Boże” (*Formulae* IV 15).

W niektórych przypadkach tryb życia zwierząt kojarzony jest z zasługami lub życiem świętych, których symbolizują. Pelikan to „święty mąż oddany życiu w samotności”⁴², sowa – „święty mąż pogardzany przez niewierzących” (*Formulae* IV 16), onager – eremita⁴³, zając i góralek to dwa zwierzęta symbolizujące „człowieka bojącego się Boga” (*Formulae* IV 39-40), z kolei „człowiek przezorny lub pracowity” jest

⁴¹ Ogólne wprowadzenie do tematu, por. M.P. Ciccarese, *Il simbolismo antropologico degli animali nell'esegesi cristiana antica. Criteri e contenuti ermeneutici*, ASE 7 (1990) s. 529-567.

⁴² Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 9. To wyobrażenie o samotnym trybie życia pelikanów uzasadnione tekstem Ps 102,7 („Stałem się podobny do pelikana w samotności”) nie odpowiada obserwacjom i trybowi życia tych ptaków, dlatego w *Instructiones* Eucheriusz pisze o dwóch rodzajach pelikanów: małym i prowadzącym samotniczy tryb życia oraz dużym żyjącym w Egipcie (Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo* II 11, 1).

⁴³ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 36. Interpretacja jest intuicyjna i wiąże się z trybem życia onagra na pustyni, ale wykorzystany tutaj tekst biblijny (Hi 39,5) pozwala widzieć w nim także naród Izraela – i to jest druga możliwa interpretacja.

symbolizowany przez mrówkę (*Formulae* IV 64), a pszczoły są „wyobrażeniem dziewictwa lub mądrości”⁴⁴.

Niektóre zwierzęta symbolizują też cechy związane ze świętością, władze umysłowe lub części konstytutywne człowieka: latanie to „unieśnienie świętych w Bogu” (*Formulae* IV 2), gniazdo symbolizuje „wzniosły odpoczynek świętych [...] i inaczej gniazdo – dobre sumienie, w którym zalążki dobrych myśli są pielęgnowane i jak pisklęta lęgną się z nich uczynki, tak że potem mogą one być nazywane synami” (*Formulae* IV 5), kwoka to m.in. mądrość lub dusza⁴⁵ a robak to „świadomość grzechu”⁴⁶. Ciało ludzkie jest z kolei symbolizowane przez osła oraz oślicę⁴⁷.

W grupie interpretacji antropologicznych kilkanaście zwierząt otrzymuje także interpretację negatywną. Tak jak w przypadku interpretacji pozytywnych, ocena może opierać się na kryteriach moralnych, jednak tylko dwa zwierzęta to po prostu „grzesznicy” (bez dodatkowych wyjaśnień i bez doprecyzowania): kozły (*Formulae* IV 57) i koźlęta (*Formulae* IV 60). Inne interpretacje są w jakiś sposób uzasadnione lub skonkretyzowane. Kruk symbolizuje m.in. czerń grzesznika (*Formulae* IV 10), gołębica otrzymuje znaczenie negatywne w kontekście tekstu prorocstwa Ozeasza: „Gołębica bez rozumu, pozbawiona serca” (Oz 7,11; *Formulae* IV 12), kania wskazuje na osobę chciwą lub wyniosłą (*Formulae* IV 14), lampart – grzesznika zmiennego w obyczajach (*Formulae* IV 27), słoń – wielkiego grzesznika (*Formulae* IV 28), jednorożec – pysznych (*Formulae* IV 35), wielbłąd – bogaczy obciążonych rzeczami tego świata lub ludzi o wypaczonej moralności (*Formulae* IV 48), lis – przebiegłego grzesznika (*Formulae* IV 41), krowy – ludzi pełnych wad cielesnych (*Formulae* IV 51), cielce – ludzi nieopanowanych (*Formulae* IV 52), świnię – nieczystych grzeszników (*Formulae* IV 53), węże – złych ludzi (*Formulae* IV 67), smok – jawnego prześladowcę

⁴⁴ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 23. Ten termin otrzymuje także dodatkową interpretację, bez sprecyzowania znaczenia, a jedynie z odesłaniem do Iz 7,18: „I do pszczoły, która jest w ziemi asyryjskiej”.

⁴⁵ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 19. Jest to także Kościół.

⁴⁶ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 65. To hasło ma także dwa inne znaczenia: Chrystus („ze względu na pokorę wcielenia, w psalmie: «Ja zaś jestem robak, a nie człowiek»” [Ps 22,7]) albo „robak w sensie dosłownym (to ostatnie w nawiązaniu do tekstu: „Ich robak nie umiera” [Iz 66,24]).

⁴⁷ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 56 i 47. Oba hasła mają także inne znaczenia dotyczące grup ludzi. Osioł to lud pogański, a oślica – lud pozbawiony wiedzy o Bogu.

(*Formulae* IV 68), skorpion i żmija – sługi diabła (*Formulae* IV 69 i 70), tygrys – kobiecą arogancję (*Formulae* IV 33), pajęczyna – ludzką słabość (*Formulae* IV 66). Duża część tej grupy (koźleta, kania, słoń, wielbłąd, krowy, świnię, tygrys, pajęczyna) otrzymuje wyłącznie wskazaną interpretację negatywną. Pozostałe mają jednak dodatkowe znaczenie teologiczne lub antropologiczne, negatywne lub pozytywne.

Część haseł otrzymuje konotację negatywną ze względów doktrynalnych. Bez dodatkowych wyjaśnień i uzasadnień Eucheriusz widzi symbole heretyków w wilku (*Formulae* IV 31), lisie (*Formulae* IV 41). W innych przypadkach symbolika jest umotywowana: struś oznacza heretyka albo filozofa „ponieważ choć ma coś, co można określić jako pióra mądrości, nie wznosi się do lotu” (*Formulae* IV 8), jednorożec to „ci, którzy uznają tylko jeden Testament” (*Formulae* I 35), krety to „heretycy, którzy nie widzą prawdy” (*Formulae* IV 61), żaby to „heretycy, którzy, zanurzeni w błocie bezwartościowych rozumowań, nie przestają bredzić w czczej gadaninie” (*Formulae* IV 63). Wszystkie hasła z tej grupy mają także inne interpretacje pozytywne lub negatywne, wskazane w odpowiednich miejscach niniejszego artykułu.

Symbolikę antropologiczną otrzymują też terminy: zwierzę – wskazujące człowieka cielesnego (*Formulae* IV 42), juczne zwierzę – człowieka pozbawionego rozumu i zdolności wymowy (*Formulae* IV 43), muł – tych, którzy są pozbawieniu rozumu (*Formulae* IV 45). Nosorożec to ktoś silny – w pozytywnym i negatywnym znaczeniu (*Formulae* IV 34), a *monoceros* (jednorożec) – w pozytywnym znaczeniu to syn kogoś wyróżniającego się nadzwyczajną mocą lub świętych, a w negatywnym to pyszni albo ci, którzy uznają tylko jeden Testament⁴⁸.

Zwierzęta, zwłaszcza jeśli w tekście biblijnym występują w liczbie mnogiej, mogą też symbolizować grupy ludzi albo społeczności, ukazywane niekiedy w świetle pozytywnym lub negatywnym, ale niekiedy pozostawione bez oceny moralnej. Apostołowie są symbolizowani przez woły⁴⁹, barany (*Formulae* IV 54)⁵⁰ oraz baranki (*Formulae* IV 59). Kościół jest symbolizowany przez gniazdo (*Formulae* IV 5) oraz kwokę

⁴⁸ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 35. Ponownie widzimy, że w interpretacji Eucheriusz bierze pod uwagę względy moralne i doktrynalne.

⁴⁹ Ta interpretacja ma uzasadnienie: „Apostołowie, którzy, przyjąwszy jarzmo Chrystusa, zaorali świat pługiem Ewangelii” Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 50.

⁵⁰ Drugie znaczenie „baranów” to przełożeni Kościołów. Zob. Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 54.

(*Formulae* IV 19), naród Izraela – przez onagra (*Formulae* IV 36), a Żydzi – przez psa⁵¹. „Ludy” są symbolizowane przez szarańczę (*Formulae* IV 22), „ludy wierzące” – przez owce (*Formulae* IV 55), poganie natomiast – przez wspomnianego już psa (*Formulae* IV 62), osła (*Formulae* IV 46) i kozły (*Formulae* IV 57), a sprawiedliwi wywodzący się spośród pogan – przez kozy (*Formulae* IV 58). Lud pozbawiony wiedzy o Bogu jest widziany w biblijnej oślicy (*Formulae* IV 47), a ludzie prości, mało zdolni – do subtelnego rozumowania w trzodzie (*Formulae* IV 56). Przywódcy ludów są symbolizowani przez byki (*Formulae* IV 49), a okrutni przywódcy – przez niedźwiedzia (*Formulae* IV 29).

Pewna grupa haseł otrzymuje znaczenie związane z Pismem Świętym, jego sensem i interpretacją. Są to „Latanie: Rozumienie Pisma Świętego” (*Formulae* IV 2)⁵², „Skrzydła: dwa Testamenty” (*Formulae* IV 3), „Pióra: Pisma” (*Formulae* IV 4), „Synogarlica – rozumienie duchowe”⁵³.

Warto też zwrócić uwagę na pewną grupę interpretacji, w których Eucheriusz nie podaje konkretnego znaczenia interpretowanego terminu, a jedynie wprowadza je ogólnym stwierdzeniem i ilustruje tekstem biblijnym, nie zawsze wskazującym, czy autor nadaje im znaczenie pozytywne czy negatywne. Kogut i lew otrzymują wspomniane wyżej znaczenie chrystologiczne, ale ich interpretacja jest uzupełniona: (o kogucie) „I w innym znaczeniu: «I usunę cię, jak usuwa się koguta z kurnika»” (*Formulae* IV 18), (o lwie) „Także w innym znaczeniu: «Aby kiedyś nie porwał jak lew mej duszy»” (*Formulae* IV 26). Podobnie interpretacja kozłów, po symbolicznej negatywnej (grzesznicy lub poganie), zawiera dodatek: „Także w pozytywnym znaczeniu: «Ofiaruję Ci woły i kozły»” (*Formulae* IV 57)⁵⁴.

⁵¹ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 62. To zwierzę otrzymuje wyłącznie interpretacje negatywne: diabeł, Żyd, poganin oraz człowiek grzeszny.

⁵² Ten termin w pierwszym znaczeniu oznacza dla Eucheriusza także „uniesienie świętych w Bogu”.

⁵³ Eucheriusz precyzuje, że „Duch Święty jest nazywany gołębicą w przypadku jawnych twierdzeń Pisma Świętego; gdy jednak Pisma wnoszą się do głębokich i ukrytych tajemnic, Duch Święty przedstawiany jest jako synogarlica” (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 13).

⁵⁴ Podobna procedura: piskleta (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 6), orły (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 7), kruk (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 10), gołębicą (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 12), pszczoła (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 7), koń (Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* IV 44).

4. Wnioski

Przeprowadzone analizy pozwalają na kilka wniosków uzupełniających.

(1) Eucheriusz patrzy na świat zwierząt oczami egzegety oraz teologa czytającego i interpretującego Pismo Święte, a obraz świata stworzonego jest podporządkowany tej perspektywie. W swoich dziełach dokonuje wyboru, podając znaczenie symboliczne zaledwie połowy zwierząt wymienianych na kartach Pisma Świętego, a w swoim wyborze kierował się przede wszystkim zasadą użyteczności dla czytelnika.

(2) Autor posiada dobrą wiedzę na temat zwierząt biblijnych i stara się dostarczyć na ich temat możliwie dokładnych informacji. W przypadku wątpliwości w zakresie ich identyfikacji – a takie nie są rzadkie – stara się doprecyzować, jakie zwierzęta wspomina Biblia, choć nie zawsze jednoznacznie rozstrzyga wątpliwości. Są to też zasadniczo zwierzęta realne.

(3) Egzegeza Eucheriusza nie jest oryginalna i programowo wykorzystuje on dorobek swoich poprzedników, czerpiąc przede wszystkim z twórczości takich autorów, jak Hieronim, Augustyn, Ambroży, Hilary z Poitiers, Orygenes. W mniejszym zakresie podejmuje wyjaśnienia obecne już w twórczości Tertuliana, Cypriana, Wiktoryna z Petawium, Tykoniusza, Fortunacjana z Akwilei, Chromacjusza z Akwilei, Maksyma z Turynu, Filipa Prezbitera, Paulina z Noli i Ambrozjastra oraz innych autorów. Generalnie obraz i znaczenie zwierząt są ściśle związane z ich obrazem i znaczeniem, jakie otrzymują one w Piśmie Świętym i tradycji egzegetycznej. Ten klucz jest fundamentalny dla interpretacji w dziełach Eucheriusza i warunkuje znaczenie wskazywane w jego twórczości.

(4) Autor zasadniczo podaje wprost symboliczne znaczenie zwierząt. W pewnej grupie interpretacji jednak tylko wskazuje tekst, w którym termin ma inne, pozytywne lub negatywne znaczenie. Te hasła wskazują, że Eucheriusz zakładał pewną, dość dobrą, znajomość Pisma Świętego i biegłość w jego wyjaśnianiu u swoich czytelników, ufając, że poradzą sobie z dalszą interpretacją.

(5) Interpretacja ma zróżnicowany charakter. Część haseł jest interpretowana teologicznie, i w zwierzętach biblijnych autor widzi symbole Chrystusa (to zdecydowanie najliczniejsza), Ducha Świętego, ale także diabła, demona lub bożków. Szeroko obecne są również interpretacje antropologiczne, pozytywne lub negatywne, umotywowane względami moralnymi lub doktrynalnymi. Zwierzęta – zwłaszcza występujące w Biblii w liczbie mnogiej – mogą też wskazywać Kościół albo grupy ludzi pozostających w rozmaitych relacjach do Kościoła. Pewna grupa

zwierząt symbolizuje też samo Pismo Święte, jego części albo rodzaje interpretacji.

Bibliography

Sources

- Ambrosius Mediolanensis, *Expositio Evangelii secundum Lucam*, ed. M. Adriaen, CCL 14, Turnhout 1957, tł. W. Szoldrski, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*, PSP 16, Warszawa 1977.
- Animali simbolici. Alle origini del bestiario cristiano*, t. 1-2, ed. M.P. Ciccarese, Biblioteca Patristica 39, 44, Bologna 2002-2007.
- Caius Plinius Secundus, *Naturalis historiae libri XXXVII, post Ludovici Iani obitum recognovit et scripturae discrepantia adiecta edidit Carolus Mayhoff*, t. 2: *Libri VII-XI*, Lipsiae 1906, tł. I. Mikołajczyk, Gajusz Pliniusz Sekundus, *Historia Naturalna* (wydanie dwujęzyczne); t. 2: *Antropologia i Zoologia, Księgi VII-XI*, Toruń 2019.
- Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae*, w: Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques. Clés pour l'intelligence spirituelle. Instructions*, ed. M. Dulaey, Sources Chrétiennes 618, Paris 2021, s. 92-259, tł. T. Skibiński, *Zasady rozumienia duchowego*, w: Eucheriusz z Lyonu, *Dziela egzegetyczne. Zasady rozumienia duchowego. Wyjaśnienia*, red. T. Skibiński, PSP 84, Warszawa 2023, s. 39-106.
- Eucherius Lugdunensis, *Instructionum libri duo*, w: Eucher de Lyon, *Œuvres exégétiques. Clés pour l'intelligence spirituelle. Instructions*, ed. M. Dulaey, Sources Chrétiennes 618, Paris 2021, s. 260-561, tł. T. Skibiński, *Wyjaśnienia*, w: Eucheriusz z Lyonu, *Dziela egzegetyczne. Zasady rozumienia duchowego. Wyjaśnienia*, red. T. Skibiński, PSP 84, Warszawa 2023, s. 107-230.

Studies

- Bardski K., *Chrześcijańska lektura Starego Testamentu w kluczu symboliki literackiej*, „Rocznik Teologiczny” 57/4 (2015) s. 447-457.
- Bosak P.C., *Leksykon wszystkich zwierząt biblijnych. Słownik – konkordancja*, Kraków 2018.
- Ciccarese M.P., „*Formam Christi genere*”. *Osservazioni sul simbolismo cristologico degli animali*, „Annali di Storia dell'Esegesi” 8/2 (1991) s. 565-587.
- Ciccarese M.P., *Bibbia, bestie e Bestiari: l'interpretazione cristiana degli animali dalle origini al Medioevo*, w: *Animali tra mito e simbolo*, ed. A.M.G. Capomacchia, Roma 2009, s. 73-124.
- Ciccarese M.P., *Il simbolismo antropologico degli animali nell'esegesi cristiana antica. Criteri e contenuti ermeneutici*, „Annali di Storia dell'Esegesi” 7 (1990) s. 529-567.

- Couto-Ferreira M.E. (rec.), *Animali tra mito e simbolo*, ed. Anna Maria Gloria Capomacchia, Roma, Carocci, 2009, pp. 126, „Rivista degli studi orientali. Nuova Serie” 83/4 (2010) s. 455-460.
- Curti C., „*Spiritualis intelligentia*”. *Nota sulla dottrina esegetica di Eucherio di Lione*, w: *Kerygma und Logos. Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Beziehungen zwischen Antike und Christentum: Festschrift für Carl Andresen*, red. A.M. Ritter, Göttingen 1979, s. 108-122.
- Dulaey M., *Eucher exégète: l'interprétation de la Bible en Gaule du Sud dans la première moitié du Ve siècle*, w: *Mauritius und die thebäische Legion, Saint Maurice et la légion thébaine, Actes du colloque de Fribourg, SaintMaurice et Martigny, 478 Les déserts de L'Occident 1720 septembre 2003*, ed. O. Wermelinger – P. Bruggisser – B. Näf – J.-M. Rössli, Paradosis. Beiträge zur Geschichte der altchristlichen Literatur und Theologie 49, Fribourg 2005, s. 67-93.
- Dulaey M., *La bibliothèque de Lérins dans les premières décennies du IVe s. d'après l'oeuvre d'Eucher de Lyon*, „Augustinianum” 46 (2006) s. 187-230.
- Elfassi J. (rec.), *Isidore de Séville, Étymologies. Livre VII. Dieu, les anges, les saints. Texte établi par Jean-Yves Guillaumin, traduit et commenté par Jean-Yves Guillaumin et Pierre Monat*, Paris, Les Belles Lettres, 2012 (*Auteurs Latins du Moyen Âge*), 262 pages, „Archivum Latinitatis Medii Aevi” 72 (2014) s. 410-415.
- Elfassi J., *Isidore de Séville connaissait-il les Formulae d'Eucher de Lyon?*, w: *Felici curiositate. Studies in Latin Literature and Textual Criticism from Antiquity to the Twentieth Century. In Honour of Rita Beyers*, red. G. Guldentops – Ch. Laes – G. Partoens, Turnhout 2017, s. 377-382.
- Jóźwiak M.M., *Iluminatrix – stella maris – domina? (św. Hieronim). Patrystyczna interpretacja imienia Maria – wybrane hipotezy*, „Vox Patrum” 80 (2021) s. 161-176.
- Lo Giudice C., *L'impiego degli animali negli spettacoli romani: venatio e damnatio ad bestias*, „Italies. Littérature – civilisation – société” 12 (2008) s. 361-395, w: <https://doi.org/10.4000/italies.1374> (dostęp: 15.06.2024).
- Mandolfo C., *Sulla Praefatio programmatica delle Formulae spiritalis intellegentiae e sulla terminologia esegetica di Eucherio di Lione*, „Sileno” 38 (2012) s. 151-180.
- Mandolfo C., *The Exegetical Doctrine of Eucherius Lugdunensis: Theory and Praxis*, „Sileno” 41 (2015) s. 231-262.
- Merkelbach R., *Drache*, w: *Reallexikon für Antike und Christentum*, t. 4, red. E. Dassmann et al., Stuttgart 1959, s. 226-227.
- Morta K., *Biblijny re'em*, „Kaliskie Studia Teologiczne” 1 (2002) s. 145-151.
- Morta K., *Świat egzotycznych zwierząt u Solinusa*, Wrocław 2004.
- Morta K., *Z badań nad źródłami opisów zwierząt u Solinusa*, „Classica Wratislaviensia” 27 (2007) s. 77-88.
- Ogden D., *Drakōn. Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds*, Oxford 2013.

- Pałucki J., *Świeccy adresaci listów Paulina z Noli*, „Vox Patrum” 42-43 (2002) s. 253-260.
- Pintus G.M., *Il bestiario del diavolo; l'esegesi biblica nelle „Formulae spiritalis intelligentiae” di Eucherio di Lione*, „Sandalion” 12-13 (1989-1990) s. 99-113.
- Pochwat J., *Specyfika głównych ośrodków życia monastycznego w Galii w IV i V wieku*, „Polonia Sacra” 21/3 (2017) s. 107-128.
- Pricoco S., *Eucherio di Lione*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 1, ed. A. Di Bernardino, Genova – Milano 2006, k. 1819-1822.
- Pricoco S., *Lérins (Lerino)*, w: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, t. 2, ed. A. Di Bernardino, Genova – Milano 2006, k. 2793-2794.
- Skibiński T., *Leryn*, w: *Nowy Słownik Wczesnochrześcijańskiego Piśmiennictwa*, red. M. Starowieyski – J.M. Szymusiak, Poznań 2022, s. 653-655.
- Skibiński T., *Eucheriusz z Lyonu*, w: *Nowy Słownik Wczesnochrześcijańskiego Piśmiennictwa*, red. M. Starowieyski – J.M. Szymusiak, Poznań 2022, s. 318-321.
- Skibiński T., *L'interpretazione della Scrittura in Eucherio di Lione*, Roma 1995.
- Skibiński T., *Wprowadzenie*, w: *Eucheriusz z Lyonu, Dzieła egzegetyczne. Zasady rozumienia duchowego. Wyjaśnienia*, red. T. Skibiński, Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy 84, Warszawa 2023, s. 7-19.
- Skibiński T., *Zasady interpretacji Pisma św. w świetle Praefatio do Formulae spiritalis intelligentiae Eucheriusza z Lyonu*, w: *Bóg Ojciec i przełom wieków w myśli patrystycznej*, red. I. Salamonowicz-Górska – J. Naumowicz – S. Strękowski, Warszawa 2001, s. 236-255.
- Weidmann C., *Zwei Weihnachtspredigten des Eucherius von Lyon*, w: *Edition und Erforschung lateinischer patristischer Texte. 150 Jahre CSEL. Festschrift für Kurt Smolak zum 70. Geburtstag*, ed. V. Zimmerl-Panagl – L.J. Dorfbauer – C. Weidmann, Berlin 2014, s. 111-138.
- Wysocki M., *The Symbolism of Biblical Birds in the Letters of Paulinus of Nola*, w: *The Bible in the Patristic Period*, red. M. Szram – M. Wysocki, Studia Patristica 103, Leuven – Paris – Bristol 2021, s. 165-173.
- Zalewski D., *Idea contemptus mundi u Eucheriusza z Lyonu*, „Vox Patrum” 57 (2012) s. 793-805.
- Żurek A., „*Nawrócenie chrześcijanie*” – *duchowość galijskich arystokratów IV-V wieku*, „Vox Patrum” 55 (2010) s. 809-820.